

РОЗДІЛ 13
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 347.965.6

**ИНДЕМНИТЕТ АДВОКАТА ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ГАРАНТІЙ
АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

INDEMNITY LAWYER AS ONE OF THE MAIN GUARANTEES OF ADVOCACY

Заборовський В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Булеца С.Б.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Манзюк В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті досліджується правова природа гарантій адвокатської діяльності, які можна охарактеризувати як індемнітет адвоката. Аналізуються погляди науковців, а також нормативне регулювання (як за українським законодавством, так і згідно з міжнародними стандартами адвокатської професії) гарантій, які становлять індемнітет адвоката. Зроблено висновок, що недоліки в побудові норм та відсутність належної процедури реалізації індемнітету адвоката певним чином нівелюють можливість існування надійного механізму гарантування діяльності адвоката.

Ключові слова: адвокат, професійна правова допомога, гарантії професійної діяльності адвоката, індемнітет адвоката.

В статье исследуется правовая природа гарантий адвокатской деятельности, которые можно охарактеризовать в качестве индемнитета адвоката. Анализируются взгляды ученых, а также нормативное регулирование (как по украинскому законодательству, так и в соответствии с международными стандартами адвокатской профессии) гарантий, которые составляют индемнитет адвоката. Сделан вывод, что недостатки в построении норм и отсутствие надлежащей процедуры реализации индемнитета адвоката определенным образом нивелируют возможность существования надежного механизма обеспечения деятельности адвоката.

Ключевые слова: адвокат, профессиональная правовая помощь, гарантии профессиональной деятельности адвоката, индемнитет адвоката.

In this paper, an analysis the legal nature of the guarantees of advocacy, which can be characterized as a lawyer Indemnity. Analyzes the views of scientists, as well as the normative regulation (both in the Ukrainian legislation, and in accordance with international standards of the legal profession) of safeguards that make indemnity lawyer. It is concluded that the shortcomings in building standards and the lack of appropriate procedures for implementation of Indemnity lawyer, in a certain way eliminates the possibility of the existence of a reliable mechanism for the activities of a lawyer.

Key words: lawyer, professional legal assistance, guarantees a professional lawyer activity, lawyer indemnity.

Постановка проблеми. Без сумніву, правова допомога виступає одним із найважливіших елементів у механізмі забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Покладаючи на адвоката обов'язок щодо надання професійної правничої (правової) допомоги, держава повинна надавати йому також відповідний комплекс прав і гарантій, який має бути достатнім для належного надання такої допомоги. Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що на законодавчому рівні за адвокатом закріплюється значне коло гарантій здійснення його професійної діяльності, проте відсутність належного механізму реалізації багатьох із них фактично перетворює їх на декларативні. На жаль, не є винятком і правове регулювання сукупності таких гарантій адвокатської діяльності, які можна охарактеризувати як індемнітет адвоката.

Аналіз наукових публікацій. Проблема визначення сутності професійних гарантій адвоката, зокрема й таких, які можна охарактеризувати як його індемнітет, була предметом досліджень низки науковців. Серед учених, які вивчали окремі аспекти цієї проблеми, доцільно виокремити Т.В. Варфоломееву, Т.Б. Вільчик, Т.Г. Дабіжі, С.І. Добровольську, Т.С. Коваленко, О.В. Красильникову, Р.Г. Мельниченко,

А.В. Рагуліна, Ю.І. Стецовського, С.Ю. Суменкова, А.М. Титова, Д.П. Фіолєвського, О.Н. Яришиша та інших. Водночас залишається достатня кількість дискусійних питань у цій сфері.

Метою статті є дослідження сутності гарантій адвокатської діяльності, які можна охарактеризувати як індемнітет адвоката. Основними завданнями визначено такі: проаналізувати нормативне регулювання (як за українським законодавством, так і згідно з міжнародними стандартами адвокатської професії) гарантій, які можна охарактеризувати як індемнітет адвоката; розкрити погляди науковців, пов'язані з визначенням правової природи такої гарантії адвокатської діяльності; на основі проведеного аналізу виявити недоліки й прогалини в правовому регулюванні механізму реалізації індемнітету адвоката.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] забороняється притягувати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено чи зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку зі здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом. Така норма дає нам можли-

вість дійти висновку про наявність в адвоката своєрідного імунітету щодо притягнення його до відповідальності у зв'язку зі здійсненням ним своєї професійної діяльності.

У юридичній літературі таку гарантію називають ще індемнітетом (від лат. *indemnitas* – не засуджений [2, с. 210]). У цьому разі заслуговує на увагу позиція О.Н. Ярмиш, який, розглядаючи питання про депутатську недоторканність, виділяє також такий елемент, як депутатський індемнітет, під яким розуміє депутатську невідповідальність, що поширюється на діяльність депутата як парламентаря, а саме неможливість його притягнення до відповідальності за результатами голосування, за висловлювання в парламенті, його діяльність в органах та поза ними під час здійснення депутатських функцій, внесення законопроектів, звернення з депутатськими питаннями й запитами тощо [3, с. 7]. Подібної позиції дотримується А.Т. Талеубеков, який депутатський індемнітет розглядає як привілей, що полягає в «їх невідповідальності за дії, вчинені ними під час виконання депутатських обов'язків (промова в парламенті, голосування, участь у комісіях тощо)» [4, с. 25]. Досліджує поняття «індемнітет» також С.Ю. Суменков, який, розглядаючи його як складову частину імунітету, вказує на те, що індемнітет із самого початку заперечує будь-яку можливість настання юридичної відповідальності, гарантуючи абсолютну невідповідальність за відповідні дії [5, с. 18]. На підставі вказаного можна дійти висновку про доцільність застосування поняття «адвокатський індемнітет», під яким варто розуміти неможливість притягнути адвоката до відповідальності у зв'язку зі здійсненням ним своєї професійної діяльності.

Розкриття змісту вказаної гарантії певною мірою відбувається в п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у якому зазначається, що не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання в справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви в засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката. Реалізація цієї гарантії адвокатської діяльності зумовлена також наявністю інших гарантій, зокрема таких: заборони внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката в справі (п. 10); заборони втручання в правову позицію адвоката (п. 11); заборони отождоження адвоката з клієнтом (п. 16). Наявність гарантії, відповідно до якої не є підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання в справі, Т.Г. Дабіжа розглядає як імунітет адвокатського висловлювання, що безпосередньо сприяє реалізації основного обов'язку адвоката «представляти законні інтереси своїх довіритель, не побоюючись при цьому бути підданим будь-якому з видів покарання за висловлену ним думку» [6, с. 25]. Наявність такого імунітету безперечно відіграє важливу роль у процесі здійснення професійної діяльності з причин, про які зазначають Ю.І. Стецовський та Г.Б. Мірзоев: «Беручи участь у процесі, адвокат змушений висловлюватись із різноманітних питань справи, і його думка дає можливість приймати процесуальні рішення. Проте вона має цінність, коли виражена вільно, без огляду на окрему ухвалу або інший документ, який може слугувати приводом до ініціювання питання про відповідальність адвоката» [7, с. 66].

Необхідно звернути увагу на те, що в юридичній літературі наявна також позиція, відповідно до якої індемнітет адвоката сприймається як неможливість переслідування адвоката за правову позицію в справі, якщо вона ґрунтується на законі та відповідає фактам, зібраним у справі, а також у зв'язку з наданням юридичної допомоги громадянам та організаціям [8, с. 179]. Ми піддаємо сумніву таку позицію, оскільки в ній наявне певне обмежене сприйняття сфери дії адвокатського індемнітету (неможливість переслідування адвоката за правову позицію в справі). На

наше переконання, таке обмеження може бути зумовлене тільки здійсненням адвокатом своєї професійної діяльності. Наприклад, індемнітет адвоката поширюється також на випадок винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування чи зміну судового рішення або рішення іншого органу, винесеного в справі, у якій адвокат здійснював захист, представництво чи надавав інші види правової допомоги. Відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такий випадок не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, проте лише за умови, що при цьому адвокатом не було вчинено дисциплінарний проступок.

Позитивним моментом цієї норми є те, що адвокат звільняється від дисциплінарної відповідальності за вказані наслідки (наприклад, прийняття рішення не на користь його клієнта), якщо при цьому ним не було вчинено дії, що містять ознаки дисциплінарного проступку. І справді, якщо програш адвокатом справи зумовлений невиконанням або неналежним виконанням ним своїх професійних обов'язків (наприклад, пропуск ним судових засідань без поважних причин), такі дії містять ознаки дисциплінарного проступку, а тому положення про адвокатський індемнітет не можуть до нього застосовуватись. Зовсім інша справа, коли такі наслідки (винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування чи зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного в справі, у якій адвокат здійснював захист, представництво чи надавав інші види правової допомоги) не залежали від професійності та добросовісності здійснення адвокатом своєї діяльності. Варто погодитись із твердженням С.І. Добровольської, яка зазначає: «За сумлінного виконання адвокатом своїх обов'язків прийняття судом рішення (винесення вироку) не на користь клієнта навряд чи може бути поставлене йому в провину» [9, с. 5]. У такому разі до адвоката має бути застосовано положення про індемнітет, і він не може бути притягнутий до жодного виду дисциплінарної відповідальності.

Наявність цієї норми в українському законодавстві є превентивною умовою, яка із самого початку заперечує будь-яку можливість настання дисциплінарної відповідальності адвоката, якщо ним при цьому не було вчинено дисциплінарний проступок. Зауважимо, що вказана норма успішно застосовується також у практиці кваліфікаційно-дисциплінарних комісій. Так, у рішеннях Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № І-021/2014 від 24 січня 2014 р. [10], № І-010/2015 від 30 січня 2015 р. [11], № V-010/2015 від 28 травня 2015 р. [12] основною підставою, що слугувала відмовою в притягненні адвоката до дисциплінарної відповідальності, є саме положення про дисциплінарний індемнітет адвоката.

Наголосимо на тому, що положення про індемнітет адвоката містяться також у міжнародних актах про адвокатуру. Так, у ч. 4 Принципу І (Загальні принципи свободи професійної діяльності адвокатів) Рекомендації № R(2000)21 про свободу здійснення професії адвоката [13] зазначається, що адвокати не повинні страждати від наслідків або наражатись на небезпеку будь-яких санкцій чи тиску, коли вони діють відповідно до своїх професійних стандартів. Крім цього, в Основному положенні про роль адвокатів [14] (відповідно, і в Основних принципах, які стосуються ролі юристів [15]), а саме в п. 20, вказується на те, що адвокат повинен мати кримінальний і цивільний імунітет від переслідувань за заяви, що стосуються справи, зроблені в письмовій чи усній формі за сумлінного виконання свого обов'язку та здійснення професійних обов'язків у суді, трибуналі чи іншому юридичному або адміністративному органі. З метою забезпечення такого імунітету уряди мають забезпечити адвокатам виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, еконо-

мічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм (п. 16).

Аналіз положень вказаних актів свідчить про наявність певних обмежень реалізації такої гарантії, як індемнітет адвоката. Так, можливість її реалізації зумовлюється лише випадками, коли адвокати діють «відповідно до своїх професійних стандартів», «відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм» та «за сумлінного виконання свого обов'язку й здійснення професійних обов'язків». В українському законодавстві застосування індемнітету адвоката пов'язується зі здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом (п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») та з непорушенням його професійних обов'язків (п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Щодо вказаного п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (неможливості притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання в справі) слухним є зауваження Д.П. Фіолевського: «Нечітко сформульована в Законі суб'єктивна сторона інкримінованого адвокату можливого «злочину» як привід притягнення його до кримінальної відповідальності. Тобто не зовсім чітко виражена суть явища, на яке буде поширюватись заборона дій, проголошених цим пунктом Закону. Ідеться про якусь конкретну дію, вчинену адвокатом під час здійснення ним своїх обов'язків, чи такою підставою є саме здійснення своїх обов'язків? Якщо останнє, то це просто надуманий привід для дискусії. Якщо перше, то тільки суд зможе дати оцінку конкретним діям, учиненим у зв'язку зі здійсненням адвокатом своїх обов'язків чи поза його межами» [16, с. 163]. На нашу думку, з огляду на наявність таких загальних фраз, як «якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката», «здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом», які розглядаються як обмеження для застосування індемнітету адвоката, а також з огляду на відсутність механізму для встановлення наявності чи відсутності вказаних обмежень певним чином нівелюється можливість існування надійного механізму гарантування діяльності адвоката у сфері реалізації положень щодо такого індемнітету. Це зумовлено тим, що в такому разі чітко не зрозуміло, по-перше, у чому саме полягатиме таке «правопорушення» адвоката, а по-друге, до компетенції якого органу (суду, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури тощо) буде віднесено вирішення питання про наявність чи відсутність такого правопорушення?

Питання про притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання в справі досліджував також А.В. Рагулін, який на основі аналізу міжнародно-правових норм, законодавства, матеріалів наукових досліджень і правозастосовної практики доходить такого висновку: «Відповідальність адвоката за висловлену під час здійснення професійної діяльності думку в сенсі відповідальності саме за факт висловлювання думки та за смисловий зміст думки неможлива. При цьому можлива відповідальність за недотримання адвокатом професійних стандартів, пов'язаних із формою вираження своєї думки» [17, с. 137]. Крім цього, слухним є зауваження науковця про те, що оскільки вирішення питання про те, чи діяв адвокат відповідно до законодавства про адвокатуру, належить до компетенції органів адвокатського самоврядування, то й притягнення адвоката до відповідальності за використання некоректної форми висловлювання допускається тільки за наявності рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Ми розділяємо таку позицію вченого, оскільки, на нашу думку, вирішувати питання про невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, про порушення ним правил адвокатської етики, розголошення адвокатської таємниці мають виключно органи адвокат-

ського самоврядування. Проте за умови вчинення адвокатом правопорушення іншого виду, яке виходить за межі його професійної діяльності, адвокатський індемнітет на такі діяння не поширюється, а тому адвокат може бути притягнутий до відповідальності в загальному порядку.

Як уже зазначалося, реалізація індемнітету адвоката зумовлена також наявністю інших гарантій, зокрема таких: заборони внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката в справі (п. 10); заборони втручання в правову позицію адвоката (п. 11); заборони ототожнення адвоката з клієнтом (п. 16). Що стосується гарантій, які передбачені п. п. 10 та 16, то з огляду на близькість їх сутності позитивним є положення проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та деяких інших законодавчих актів України (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування й роботи органів адвокатського самоврядування) [18], за яким вони розглядаються як одна гарантія – «забороняється втручання в правову позицію адвоката та ототожнення адвоката з клієнтом».

У цьому разі варто звернути увагу на те, що заборона ототожнювати адвоката з клієнтом передбачена також у п. 7 Стандартів незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів [19], де зазначається, що юрист не має ототожнюватись уповноваженими структурами або громадськістю з клієнтом чи справою клієнта, які б позитивні чи негативні думки не могли б бути цим викликані. Така ж норма закріплюється в уже згадуваних Основних положеннях про роль адвокатів [14] та Основних принципах, які стосуються ролі юристів [15], згідно з якими адвокати (відповідно, і юристи) не мають ідентифікуватись із клієнтами та їх справами у зв'язку з виконанням професійних обов'язків (п. 18). Аналізуючи таку гарантію, варто звернути увагу на твердження Р.Г. Мельниченко, який вказує на необхідність виходити з того, що «адвокат у процесі є своєрідним другим голосом свого клієнта. Викладаючи будь-які факти, він робить це не від власного імені, а від імені свого довірителя. І тому притягнення адвоката до відповідальності за виклад недостовірних фактів буде те саме, що кусання палиці, яку тримає в руках особа, яка захищається» [20, с. 31]. Ми розділяємо таку позицію, оскільки на адвоката не покладається обов'язок перевіряти надані його клієнтом докази. Відповідно до положення ч. 2.4 ст. 43 Правил адвокатської етики [21] адвокатів забороняється посилатись у суді на подані клієнтом докази, щодо яких йому відомо, що вони є неправдивими. На нашу думку, більш вдалою є позиція російського законодавця, який у ч. 7 ст. 10 Кодексу професійної етики адвоката [22] закріплює чітке правило про те, що під час виконання доручення адвокат виходить із презумпції достовірності документів та інформації, представлених довірителем, і не проводить їх додаткову перевірку.

Що стосується такої гарантії, як заборона втручання в правову позицію адвоката, то вона певним чином переплітається із заборонаю будь-яких втручань і перешкод у здійснення адвокатської діяльності та, на жаль, також завбавлена належного механізму реалізації, що вказує на фактично декларативний її характер. Про низку таких випадків намагання втручатись у правову позицію адвоката вказується у Звіті про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2016 роки) [23]. Однак необхідно звернути увагу також на наявність рішень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій [24], якими на підставі такої гарантії було відмовлено в порушенні дисциплінарної справи щодо адвоката. У цьому разі варто зауважити, що заборона втручання в правову позицію адвоката стосується всіх учасників, які вступають у правовідносини з ним, у тому числі й суду. Тому слухною є позиція низки науковців, які зазначають: «Суд не має права давати адвокату вказівки щодо необхідності здійснен-

ня тих чи інших дій інакше, як у порядку, встановленому законом, обговорювати дії адвоката, давати їм оцінку як правильним чи неправильним. Суд не повинен впливати на позицію адвоката як шляхом переконання, так і за допомогою погроз (наприклад, прийняти рішення на користь іншої сторони, притягнути адвоката до юридичної відповідальності тощо)» [25, с. 8].

У юридичній літературі наявні також позиції науковців, які відображають негативне ставлення до індемнітету адвоката. Так, А.М. Титов ставить під сумнів доцільність існування тези про те, що адвокат не може бути притягнутий до будь-якої відповідальності за висловлювання, здійснені ним під час адвокатської діяльності, ставлячи при цьому таке питання: «Чому адвокат не має відповідати, наприклад, за наклеп, образу, і чи є таке положення взагалі гарантією адвокатської діяльності?» [26, с. 87]. Т.Б. Вільчик вказує: «Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» фактично унеможливує притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, зокрема, у випадку необхідності відшкодування збитків, завданих клієнту порушенням адвокатом своїх зобов'язань» [27, с. 119]. Наявність подібної норми в російському законодавстві О.О. Сізов розглядає як таку, що «може спричинити абсолютну безкарність адвокатів за прояви ними незаконної й аморальної поведінки» [28, с. 64]. Є також позиція, за якою відсутність підстави для наділення адвоката таким правовим привілеєм, як індемнітет, обґрунтовується переважно тим, що ним повинні наділятися виключно депутати парламенту та судді, оскільки лише вони повинні мати таку правову гарантію, необхідність якої зумовлена насамперед принципом розподілу влади [29, с. 138].

Ми не розділяємо такі позиції науковців, оскільки наявність адвокатського індемнітету є необхідною умовою для забезпечення належного функціонування інституту адвокатури. Слушним у цьому разі є приклад, який наводить Р.Г. Мельниченко, звертаючи увагу на те, що один із судових прецедентів Англії закріпив правило, за яким адвокат не має наражатись на небезпеку стати відповідачем за позовами, поданими проти нього у зв'язку зі сказа-

ним у процесі захисту. Учений продовжує: «Навіть найбільш сумлінний адвокат може побоюватись потенційних позовів проти нього, тому набагато правильніше надати йому якомога більше свободи, навіть допускаючи думку, що цією свободою будуть користуватись і недобросовісні адвокати з навмисними цілями» [20, с. 30–31]. На нашу думку, необхідність існування такого індемнітету зумовлюється тим, що, по-перше, у своїй професійній діяльності адвокат певним чином «протистоїть інтересам» працівників суду та правоохоронних органів, а по-друге, прийняття рішення не на користь клієнта природно може викликати в останнього відчуття розчарування й роздратування, що може реалізуватись, зокрема, у поданні позову до суду або ж скарги до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії. Необхідно врахувати також твердження М.В. Кравченко про те, що «достатніх підстав для закріплення в законі положення про неможливість відповідальності адвокатів, а тим більше матеріальної, за вининні правопорушення немає та бути не може» [30, с. 133]. Тобто не варто забувати, що законодавець поширює дію такого індемнітету лише на випадки здійснення адвокатом своєї професійної діяльності відповідно до норм законодавства, в іншому разі він підлягає відповідальності на загальних підставах.

Висновки. З огляду на викладене можна стверджувати, що положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено досить позитивні норми, якими передбачається існування індемнітету адвоката як гарантії його професійної діяльності. На жаль, такі положення закону не позбавлені недоліків. Насамперед це полягає в тому, що індемнітет адвоката встановлюється не однією нормою Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що не підвищує рівень гарантування професійної діяльності адвоката, а, навпаки, ускладнює можливість його реалізації. Крім цього, недоліки в побудові норм, що передбачають існування адвокатського індемнітету, зокрема й щодо використання загальних фраз і відсутності належної процедури його реалізації, певним чином нівелює можливість існування надійного механізму гарантування діяльності адвоката.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 17.
2. Петрученко О.А. Латинско-русский словарь / О.А. Петрученко. – 9-е изд., испр. – М. : Издательство товарищества «В.В. Дуленов, Наследники Бр. Салаевых», 1914. – 810 с.
3. Ярмиш О.Н. Доторканна недоторканність, або примхи українського парламентаризму / О.Н. Ярмиш, А.О. Червяцова // Правовий тиждень. – 2008. – № 16. – С. 7–10.
4. Толубеков А.Т. Конституционно-правовой статус Парламента Республики Казахстан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право» / А.Т. Толубеков. – М., 2015. – 36 с.
5. Суменков С.Ю. Привилегии и иммунитеты как общеправовые категории : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С.Ю. Суменков. – Саратов, 2002. – 26 с.
6. Дабижа Т.Г. Иммунитет адвокатского высказывания / Т.Г. Дабижа // Адвокатская практика. – 2012. – № 5. – С. 25–27.
7. Стецовский Ю.И. Профессиональный долг адвоката и его статус : [монография] / Ю.И. Стецовский, Г.Б. Мирзоев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 159 с.
8. Коваленко Т.С. Дисциплинарна відповідальність адвоката: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Т.С. Коваленко. – К., 2010. – 243 с.
9. Добровольская С.И. Адвокат боится ответственность / С.И. Добровольская // Домашний адвокат. – 2007. – № 8. – С. 4–5.
10. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 24 січня 2014 р. № І-021/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdk.org/rishennya-i-0212014/>.
11. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 30 січня 2015 р. № І-010/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdk.org/rishennya-i-0102015/>.
12. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 28 травня 2015 р. № V-010/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdk.org/rishennya-v-0102015/>.
13. Recommendation № R(2000)21 of the Committee of Ministers to member States on the freedom of exercise of the profession of lawyer, adopted by the Committee of Ministers on 25 October 2000 at the 727th meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=533749&SecMode=1&DocId=370286&Usage=2>.
14. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам від 1 серпня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835.
15. Basic Principles on the Role of Lawyers, adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx>.
16. Фіолевський Д.П. Адвокатура : [підручник] / Д.П. Фіолевський. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Алерта, 2014. – 624 с.

17. Рагулин А.В. Проблемные вопросы правовой регламентации профессионального права адвоката на запрет привлечения к ответственности за мнение, выраженное при осуществлении адвокатской деятельности / А.В. Рагулин // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия «Юридические науки». – 2011. – № 3(9). – С. 131–138.
18. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та деяких інших законодавчих актів України (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування і роботи органів адвокатського самоврядування) від 4 лютого 2015 р. № 1794-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53817.
19. Standards for the independence of the legal profession, adopted by the IBA on 7 September 1990 in New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibanet.org/Publications/publications_IBA_guides_and_free_materials.aspx.
20. Мельниченко Р.Г. Об иммунитете устного высказывания адвоката / Р.Г. Мельниченко // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 29–32.
21. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим з'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>.
22. Кодекс профессиональной этики адвоката, принят Первым Всероссийским съездом адвокатов 31 января 2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fparf.ru/documents/normative_acts/1059/.
23. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 18 січня 2013 р. № І-001/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdka.org/irishennya-ii-0012013-2/>.
24. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2016 роки), затверджений рішенням Ради адвокатів України від 26 лютого 2016 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/buklet-zvit-porushennya.pdf>.
25. Адвокатура в Российской Федерации : [учеб. пособие] / [А.В. Гриненко, Ю.А. Костанов, С.А. Невский]; под ред. А.В. Гриненко. – М. : ТК «Велби», 2003. – 192 с.
26. Титов А.М. До питання про гарантії адвокатської діяльності / А.М. Титов // Матеріали VII звітної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ : у 2 ч. – Сімферополь : Ельніо, 2005. – Ч. 1. – С. 83–90.
27. Вільчик Т.Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів / Т.Б. Вільчик // Інформація і право. – 2015. – № 3. – С. 115–122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_3_19.
28. Сизов А.А. Гарантии добросовестной адвокатской деятельности в уголовном процессе / А.А. Сизов // Духовная ситуация времени. Россия XXI век. – 2015. – № 2(5). – С. 64–65.
29. Красильников А.В. Уголовно-процессуальные привилегии отдельных категорий лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Красильников. – М., 2006. – 242 с.
30. Кравченко М.В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги / М.В. Кравченко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 3. – С. 130–134. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnauc_2014_3_27.